

שלוש שעות נסיעה נדרשו במטרה לשכנע את ברוך סטרמן ויואל גוברמן לקפוץ למים העמוקים. אחר כך הם הוציאו את הראש רק בשביל להציף את התכלת העתיקה, זאת שמופקת מארגמון קהה קוצים, ולצבוע את הציציות של עם ישראל בפעם הראשונה אחרי נעלם שנמשך יותר מדי זמן • ולכו תנסו לעצור אותם, אנשים שלקחו את הארבע כנפות למסע מסכיב לתבל

פתיל ארוך | חופים יווניים, כימיה יפנית, חוקרים יהודיים. חוטי הציצית הגיעו לתחנה האחרונה של הסבב ההיסטורי. אולי

חילזון יצא למרוץ. הוא הגיע אחרי מאה שנה

מאיר וסטהיים
צילום: יעקב נחומי

"לעולם לא אשכח את הפעם הראשונה שראיתי את הצמר הנצבע". סטרמן, השבוע

"הספק נמצא בקראטיה". שליית הקונכיית מהים. בתמונות הקטנות: תהליך העבודה

מאחרון החלונות ושפשפתי את הידיים במי הים במטרה להסיר מהן את הצחנה ואת הזוהמה. הצבע, ידעתי, לא יעזוב במשך שבועות ארוכים. נפרדתי מהילדים ומהידיים, נטלתי את הצנצנת ושבתי למלון במהירות."

נותרו לו שעות ספורות עד שהתכולה תרקיב ותפיץ ריח נורא. האתגר הבא שלו היה לנסות להבריח אותה לישראל. הוא שלח הודעה לחבריו בארץ כדי שימתינו לו בנתב"ג, וכמה שעות לאחר צאת השבת עשה את דרכו הביתה. "הרב אליהו טבגר, יואל גוברמן וארי גרינספן חיכו לי בשדה התעופה, וכולנו הבטנו בנוזל הכחלחל-סגלגל בירת כבוד. לא יכולנו להסיר את העין ממנו". סודו של צבע הקונכיית הימיות אבד לפני 1,500 שנה, ועכשיו הם עמדו לפתור אותו ולשחזר את הכחול המקודש, הנדיר מכולם.

הרבה גוונים לצבע אחד

ההיסטוריה הקרובה של התכלת התחילה שוב לפני כ-130 שנה. מאז שאבדה נאלצו יהודים במשך דורות רבים להסתפק בפתילים לבנים לקיום מצוות ציצית, והניסיון הראשון לשחזר אותה נעשה בידי "כ"ק האדמו"ר רבי גרשון העניך ליינר מראדזין בשנת תרמ"ח. הוא זיהה את הדיונון כחילזון התכלת והצליח לייצר ממנו אלפי ציציות. רבנים ידועים הלכו בשיטתו, אבל היא לא התקבלה על דעת רוב הפוסקים.

עשרות שנים לאחר מכן נבדק החומר בידי הרב הראשי לישראל הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג במעבדות לכימיה, והתגלה שהוא מורכב מצבע סינתטי המכונה 'כחול פרוסי' ומתקבל מחומרים המוספים לדם הדיונון. כתוצאה מכך, רק קבוצה מחסידי ראדזין עדיין הולכת עם תכלת הדיונון.

מחקר שנערך במאות האחרונות הצביע על החילזון הימי ארגמון קהה קוצים כעל מקור להפקת התכלת בעולם העתיק. הרב הרצוג, בעבודת הדוקטורט המקיפה שלו שנערכה באוניברסיטת לונדון לפני מאה שנה בדיוק, סיכם את מסקנות המחקר אך בסופו נטה ממנו והציע את הסגולית, חילזון מזן אחר. ההצעה הזאת נשאה אופי תאורטי בלבד, ולא ידוע על ניסיון הפקה מעשי. רק בשנת תשמ"ח, מאה שנה לאחר מחקרו של הרבי מראדזין ובעקבות מחקריו של פרופ' אוטו אלסנר ממכון שנקר ברמת גן, יוצר לראשונה פתיל תכלת לציצית מארגמון קהה קוצים על ידי הרב אליהו טבגר.

"הרב טבגר נולד לרב בניציון טבגר, שנרדף רבות על ידי הסובייטים כשפעל למען היהדות ברוסיה, גדל על ערכי היהדות ללא פשרות וספג מציאות של קידוש ה", אומר סטרמן. "כבר בשנות העשרים לחייו הגה בנושאי ציצית, איתר כתב יד של אחד מגאוני בבל והפך לאחד המומחים הגדולים". הוא למד בישיבות ולא צרך השכלה כללית, ולמרות

ועוד - לא ירפה. ובכל זאת, קיווה שהפעם ישוב בידיים מלאות. ובניתיים, הצהרים פונים ונראה שעוד דרך רבה לו. "כשעצמתי בחזית חנות קטנה בפיגרוס שאלתי את עצמי: כמה פעמים עשית את זה? בחוץ ישבה זקנה לבושת שחורים ותפרה כפתור בחולצה ישנה. העמדת את הפנים האדיבות ביותר שלי ושאלתי אותה בפעם המאה: פורפירוס? היא הביטה בי כאילו היא לא שומעת. למזלי אני פיזיקאי ומכיר את אותיות הא"ב היווני. שלפתי עט, כתבתי את השם על כרטיס ביקור שהיה לי בכיס והצגתי לה אותו.

"הקשישה בחנה את האותיות מקרוב והצביעה. בשונה מכל שאר הכפריים ששלחו אותי מאתר לאתר, היא הורתה לי פנימה, לעבר החוף. מיהרתי בשביל ההולך אל הים. על הגדה היו מונחים ארגוני דגים מסוגים שונים, דוכנים עמוסים לעיפה. חששתי ששוב אני הולך אחר התווה, אבל אז הבחנתי, בקצה השוק המאולתר, בדוכן נמוך ומלא בחלזונות."

סטרמן המאושר פנה אליו בזריזות, הרים חילזון גדול וביקש מהנער לקנות הכול. קרוב לחמש מאות חלזונות, מעל שבעה ק"ג. "לאורך צדו הקדמי של החילזון נמתחה בליטה שסופה בפתח אליפטי רחב", הוא מפרט. "בצדו האחר יכולתי להבחין בפסים הלבנים והחומים האופייניים. הבטתי בעוד חלזונות בהתרגשות. אחדים הגיחו מקונכייתיהם, עיניהם מתנוודדות בקצות חושים ארוכים. קונכיית נוספות היו סתומות, אבל לקרום הקשיח היה המראה המוכר: משטח חום חלק כציפורן. לא היה לי ספק: זה הארגמון קהה קוצים. זה החילזון שחיפשתי."

ההשגחה הפרטית האירה לו פנים. הוא נעזר בנער, שהרים את הכבודה אל עבר השפה הקרובה, רץ להוציא את הכלים מהרכב והתחיל בעבודת הבדיקה. "נטלתי את הקונכיית בזו אחר זו והענקתי להן טיפול אחיד: הצמדתי את פתחה של כל אחת אל הקרקע, איתרתי בגבה נקודה וחוררתי אותה במכת פטיש קלה. אחר כך הכנסתי את הזרת פנימה ודחקתי את החילזון עד שחלק מגופו נפלט החוצה, לכיוון החור. אם הביצוע היה מדויק, והוא כמעט תמיד היה כזה, בקעה בלוטה צהבהבה, זעירה, דומה לספגטי זהוב. הסרת את בעדינות בעזרת סכין עדין והכנסתי לצנצנת. את הקונכייה השלכתי אל המים."

המלאכה הזו חזרה על עצמה, קונכייה אחר קונכייה. מהר מאוד, הוא מספר, התאספו שני קהלים סביבו: להקות דגים עטו על השלל היקר שהשליך לים, וקבוצות ילדים עמדו ולטשו עיניים בזר המוזר. הם כינו אותו בכינוי גנאי כמיטב המסורת המקומית. סטרמן לא ממש הבין, אבל יכול היה לנחש למה הם מתכוונים. "בינתיים, הבלוטות הנערמות בצנצנת שינו את צבען, מצהוב לכחול סגלגל. כך גם כפות ידיי. הסרת את הבלוטה

בקרב הדייגים המקומיים", מספר סטרמן. בבוקר ניגש לכמה חנויות כלי עבודה אתונאיות, הצטייד בכלים ובטיפים מהתושבים העירוניים, הבין שאין לו ברירה אלא לבצע סיור עומק, העמיס הכול על הרכב ויצא. "זאת לא הייתה התכנית היעילה ביותר. הגישה החסכונית אמרה לעצור בכל כפר מערבה מאתונה - אולי אגלה את החילזון ולא אצטרך להרחיק עד קורינתוס. אבל שקיעת החמה התנוססה כקו סיום מאיים, ונראה היה לי הגיוני להתחיל מהסוף ולהתקדם לעבר המלון ככל שהיום מתקרב לגמר."

לסטרמן לא הייתה סבלנות לנוף עוצר הנשימה שנפרש משני עבריו של הכביש, הרים מזה וים מזה. הוא היה לחוץ למלא את המשימה. "בכל כפר שנכנסתי אליו חיפשתי שוק או מעגן סירות ושאלתי שאלה בעלת הברה אחת: פורפירוס? זה היה כמעט כל אוצר המילים שלי. רבים הביטו בי בתימהון, אבל מפעם לפעם באה תגובה מילולית שוטפת מלווה בהנפת יד ואצבע שכיוונו אותי אל הכפר הבא בתור."

הוא לא היה קרוב לייאוש. הוא לא הטיפוס הפסימי. את הדרך הארוכה לחופי יוון לא פתח באותו יום, וידע שגם אם יצטרך לשוב אליהם עוד

יום שיש, יוון. כביש ארוך שלא נגמר, נמתח לאורך הים התיכון. השמש שולטת ברמה, יוקדת. מימין זרועים כפרים עם שמות עתיקים. הדרך מקורינתוס לאתונה הבירה מלאה בהם: סקיטס, קינטה, אגיואי תיאודורי. הנהג, יהודי יליד ארצות הברית, מעולם לא שיער שישוטט בין מקומות שכוחים כאלה. אפילו הבוקר, כשעזב את מלונו, לא חשב שירחיק כל כך. החמה עמדה באמצע השמים החפים מענן, פעמי שבת כבר נשמעו והוא חישב את קץ היום לאחור. הוא החליט: עוד כפר אחד, וגמרנו.

חיפוש עיקש אחר חילזון נדיר הביא את ברוך סטרמן, תושב עפרה ואיש נטול הרפתקאות בדרך כלל, לאזור. השמועה שהגיעה לאוזניו אוזני חבריו הייתה עקשנית: אם תצליחו למצוא את השבלול החמקמק, שגדולי עולם וטובי החוקרים רודפים אחריו במשך מאות שנים, יהיה זה בצד היווני של חופי ים התיכון. סטרמן הנמרץ נטל תרמיל, הזמין טיסה וכעת, תוך כדי שבירת שיניים בחצאי משפטים, חרש כפר אחר כפר בתקווה למצוא את מבוקשו הנדיר.

"עיייתי במפה לפני שיצאתי לדרך, והחלטתי לנסוע היישר לקורינתוס וממנה לחזור לאתונה במסלול מאסף: לעצור בכל כפר ולשאול ולדרוש

סטרמן אינו הטיפוס הפסימי, ולכן קיווה שהפעם ישוב בידיים מלאות "עצרת" בחזית חנות בפיגרוס היוונית ושאלתי בפעם המאה: פורפירוס? קשישה הורתה לי לעבר החוף. מיהרתי בשביל ההולך אל הים, ועל הגדה היה דוכן מלא בחלזונות לא היה לי ספק: זה מה שחיפשתי"

"לא יכולנו להסיר את העין מהנזל הכחול". סטרמן מציג את התכלת

ולאחר מכן במפעל קטן במעלה אדומים. אבל הצמיחה פרצה גבולות. 'פתיל תכלת' מפיקה אלפי פתילי תכלת בחודש ומפיצה אותם ליהודים בכל רחבי העולם. המודעות לנושא גברה פלאים, ומאמרי מחקר, ספרי לימוד והרצאות צצים כל הזמן.

היום עסוק סטרמן בעיקר בקידום בשורת התכלת ובעשיית נפשות לרעיון בקרב היהודים שומרי תורה ומצוות. מבחינתו, העובדה שהצבע נמצא וקיים בהישג יד היא חסד ה', ולכן הוא מפרסם ומסביר אותה. בספר חדש שהוציא במלאת מאה שנה לחקר התכלת, 'לטעום מהשמים', הוא מקשר בין חבורה נדירה של אנשים, כמו זואולוג צרפתי, הנדסאי אנגלי שניסוייו החובבניים בתהליכי צביעה טבעית כימית מומנו על ידי משרד ההגנה הבריטי, מיליונר אמריקאי חובב הרפתקאות מטנסי ורבה הראשי לשעבר של אירלנד, שלימים התמנה למשרת הרב הראשי בישראל.

כשאני שואל אותו מדוע לדעתו רוב הציבור החרדי לא מניח פתילי תכלת בציציותיו, הוא משיב: "חלקו הגדול לא מודע לכל הדיון ההלכתי ולא מכיר את השקלא וטריא. מנגד, פוסקים רבים שירדו לעומק הסוגיה הכריעו שאין להביא ראיות מהדיסציפלינות השונות של המדע, כימיה למשל, ומבחינתם התכלת לא נמצאה עדיין. בדומה לכך, הם לא מתייחסים לארכיאולוגיה".

עד שהתפיסה שלו תזכה לתמימות דעים הוא ממשיך לצלול עמוק ולהעלות ימים שהיו ואינם אל החוף. אולי מישהו ינער אותם מהחול, ייקח אותם הביתה וירם עיניים לשמים שדומים לכיסא הכבוד. ■

האתגר הבא היה לנסות להבריח את הצבע לישראל. סטרמן שלח הודעה לחבריו בארץ כדי שימתינו לו בנתב"ג, ואלה הביטו בנוזל הכחול-סגלגל ביראת כבוד. הם עמדו לפתור את סוד הקונכיית הימיות ולשחזר את הכחול המקודש, הנדיר מכולם, אחרי 1,500 שנה

את הצמר המטפטף נשלה מן המים, ואט-אט משנה את צבעו החום-צהוב הדלוח לתכלת מרהיבה". טווה ציציות שגייסו הביא את המוצר המוגמר, והם למדו את הדינים השונים וקשרו לעצמם ציציות מהתכלת שאספו. "ביום שהתעטפנו ביציות הגענו להחלטה משותפת: אנחנו הולכים עם הרב טבגר יד ביד, בכל המאמצים למען התכלת. אנחנו איתו".

ככה טווים עולם אחר

לאחר מספר חודשים הקימו החברים את עמותת 'פתיל תכלת' והכריזו על חתירה למען המטרה. בתחילה שדרגו את שיטות הצביעה של הרב טבגר, נדרשו לציד המוני ונתקלו בבעיה - החילוץ מוגן בישראל ואסור להשתמש בו. הם פנו לנשיא המדינה חיים הרצוג, בנו של הרב הרצוג, טיכסו עצה וזו הגיעה מכיוון לא צפוי: מכר של סטרמן, רופא שיניים במקצועו, אמר שמטופל שלו שמע על עניין התכלת וגילה לו שראה חלזונות מתאימים בחופי יוון. סטרמן נשלח למדינת האיים, וחזר במזוודה עמוסה. הייבוא נפתח.

בהמשך נעשה הכול מורכב יותר, והם עברו לייבא מחרס דה לה פרונטרה שבדרום ספרד, העיר הראשונה שגירשה יהודים. קבוצת דייגים מקומית שלחה להם חלזונות שנאספו במיוחד, והם ייצרו ציציות. אבל גם קו הפעילות הזה נעצר. כתם נפט שהתפשט ממערב למיצר גיברלטר גרם להטלת איסור גורף על ייצוא רכיכות מהחוף כולו. לבסוף נמצא ספק יציב בחוף הים האדריאטי בקרואטיה. ההתחלה הייתה בצרף שסמוך לבית ספר,

החליט להקפיד על מצווה אחת באופן מיוחד לזכרו. כך מצא את התכלת. הוא השקיע בלימודים בנושא, ובאחת הפעמים, כשישב בספרייה תורנית בירושלים ושוחח עם ספרן, הכיר לו הלה את ד"ר ישראל זיידרמן, חוקר תכלת ידוע, שהסכים לשוחח איתו. בין השאר סיפר לו זיידרמן שרב ירושלמי בשם טבגר כבר הצליח לייצר פתילי ציצית אמיתיים. גוברמן התעניין לשמו והלך לבקר את האדם שעומד מאחורי הפיכת התכלת לנגישה לכול בימינו.

גוברמן הכיר את הרב טבגר אחרי שכבר הפיק את התכלת באופן חד פעמי. הרב טבגר הסביר לו שהקושי העיקרי העומד בפניו הוא איסוף החלזונות, שהתגלה כמטלה בלתי אפשרית. "אילו היינו מכירים צוללנים שמוכנים לעזור, היא הייתה מסתיימת בזריזות", אמר לו. כשגוברמן שמע את הבעיה, הוא נרגע. צוללן הוא דווקא מכיר. הוא הרים טלפון לסטרמן, ציוות לו חבר נוסף, ארי גרינספן, ושאל אותם אם הם מעוניינים להצטרף. השניים קפצו על הרעיון. גם מצווה, גם ים.

"שמחנו", מגדיר סטרמן. "כמה ימים אחר כך מצאנו את עצמנו, יואל, ארי ואנוכי, נדחקים בתוך מכונית הסטיישן הישנה של ד"ר זיידרמן ונוסעים צפונה, אל הרב טבגר. בכל משך הנסיעה הארוכה, שלוש שעות, ישבנו מרותקים לסיפור אובדן התכלת וגילוייה מחדש. זיידרמן הפליא לתאר אותו לפרטיו. הוא סיפר לנו על הרבי מראדזין ועל הרב הרצוג, על הארגומן קהה הקוצים ועל הערצתו של העולם העתיק את התכלת והארגומן. הוא הראה לנו את החילוץ, והנחה אותנו איך לחפש אותו בדקדקנות. מתחת לפני הים נדבקת בארגומן צמידה עשויה אצות ויצורים אחרים, וקשה מאוד להבחין בינו לאבנים שסביבו. כך גם כתבת הגמרא: 'חילוץ דומה לים'. כשיזיידרמן עצר את המכונית עמד לפנינו איש רך דיבור, בעל עיניים עדינות ועליזות וחיוך עניו. לחצנו את ידו של הרב טבגר".

החבורה העליזה התרשמה מאוד מהאישיות, ויחד פנתה לחנות צלילה בעיר העתיקה של יפו. סטרמן וגרינספן חבשו את החליפות והמסכות המיוחדות ויצאו למים. "הגלים היו חזקים ולא ניתן היה לראות כלום", נזכר סטרמן. "הראייה נעשתה עכורה. נאלצנו לוותר ולשוב בידיים ריקות. רק הרב טבגר לא התייאש, והציע לנו להצפין עוד קצת, הלאה לחוף אכזיב".

הפעם השנייה הייתה מוצלחת יותר: במהלך שעותיים של צלילה אינטנסיבית הם אספו לא פחות מ-293 חלזונות, שבו איתם לחוף והתבוננו ברב טבגר מטפל בהם: שובר את הקונכייה וממצה את הבלוטות. אחר כך המתין הרב טבגר כמה שבועות נוספים, ואז הזמין אותם לתהליך החשיפה מול השמש, כשהבלוטה הופכת לתמיסת תכלת. "לעולם לא אשכח את הפעם הראשונה שראיתי

מחקר שנערך במאות האחרונות הצביע על הארגומן קהה הקוצים כעל מקור להפקת התכלת בעולם העתיק. הרי"א הרצוג סיכם אותו, אבל נטה ממנו והציע את הסגולית. רק בשנת תשמ"ח, מאה שנה לאחר מסקנות הרבי מראדזין, יוצר לראשונה פתיל ציצית מהחילוץ הימי

המאמר נכתב על ידי שני חוקרים מפורסמים, ולימים הפך למשמעותי מבחינת מיום התכלת". אבל אז הוא פשוט סיפק לרב טבגר את הרמזים שחיפש. האחרון מיהר להניח את ידו על המחקר ולעבוד במרץ, ובתוך שנים ספורות הצליח לצבוע צמר בעזרת בלוטות שניטלו מהארגומן, הביא אותו ליצרן שטווה כמה פתילי ציצית למענו ובירך שהחינו בהתרגשות. החוזה עם בעלי מעבדת הצבע לא נחתם מעולם.

אין אכזבות כשמגיעים למטה

בנקודה הזאת נכנס סטרמן. הוא בן חמישים, ולא פחות ממצחית חייו הבוגרים עברו עליו במרוץ אחר התכלת שהגיע אליו במקרה, כחובב צלילה. יואל גוברמן, אחד מחבריו הטובים וסטודנט יהודי שומר מצוות, היה סקרן לגבי דרכי מציאת התכלת. כמה שנים קודם התרחש אסון במשפחתו: אחיו אבי נדרס למוות על ידי נהג לא זהיר, והוא

הפעם השנייה הייתה מוצלחת יותר. הצוללנים בפעולה

